

ZSRS w l. 1945-1991

Bibliografia:

- Źródło: *Andrzej Chwalba, Historia powszechna 1989–2011, Warszawa 2011, s. 157.*
- Źródło: dostępny w internecie: <https://dzieje.pl/aktualnosci/tajny-referat-chruszczowa-o-kulcie-jednostki-i-zbrodniach-stalina-0>.
- Źródło: *Referat Nikity Chruszczowa o kulcie jednostki, wygłoszony na XX Zjeździe KPZR w nocy z 24 na 25 lutego 1956 roku, [w:], Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. Stanisław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1998, s. 338–340.*

ZSRS w l. 1945-1991

Oś czasu – ZSRS w l. 1945-1991

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Kontynuacja ery Stalina 1945-1953

ZSRS wyszedł z II wojny światowej jako kraj zwycięski, a Józef Stalin był postacią, która odegrała główną rolę w ustaleniach powojennej mapy świata. Kraj poniósł jednak ogromne straty. Według różnych szacunków śmierć poniosło od około 14 do 20 mln osób. Podupadła gospodarka, ogromne obszary kraju zostały zniszczone. Wielu mieszkańców ZSRS straciło domy i mieszkało w wykopanych jamach i ziemiankach. Wojna niewiele natomiast zmieniła w funkcjonowaniu stalinowskiego systemu. W gospodarce nastąpił powrót do centralnego planowania. Nadal większość budżetu sowieckiego przeznaczano na przemysł ciężki, a wraz z rozwojem zimnej wojny także na potrzeby wojska. Na wsi nadal obowiązywała kolektywizacja, a narzucane chłopom zobowiązania powodowały, że w rzeczywistości pracowali za darmo. W efekcie, kiedy następowały klęski żywiołowe, wieś głodowała. Nie zadbano we właściwy sposób o inwalidów wojennych, a jeńców powracających z niewoli niemieckiej wysyłano do obozów pracy, oskarżając o kolaborację z Niemcami.

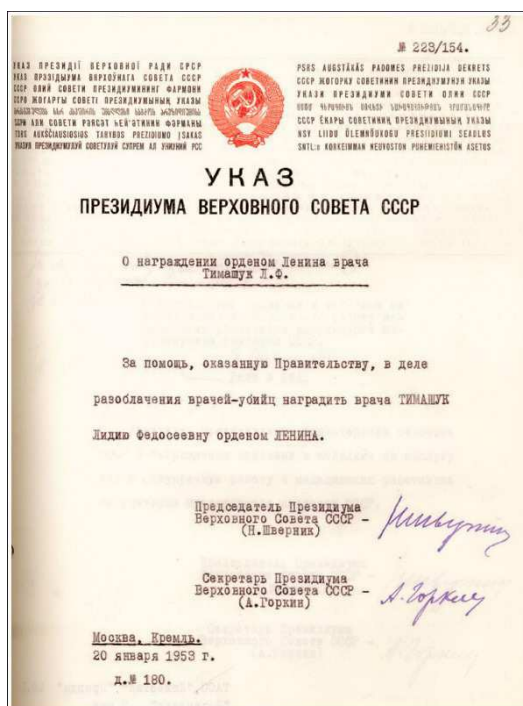

Ćwiczenie 1

Wyjaśnij, dlaczego Stalin karał osoby powracające z niemieckiej niewoli. W ramach odpowiedzi oceń decyzję Stalina o represjonowaniu jeńców wojennych, biorąc pod uwagę warunki życia w niemieckich obozach.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

W obozach pracy w 1950 roku było ponad 2,5 mln więźniów. Nadal wykorzystywano ich niewolniczą pracę przy wielkich inwestycjach budowlanych: m.in. przy powstawaniu kanału Wołga-Don. Niezmienny był też stojący na czele aparatu represji Ławrientij Beria.

Sowiecki rozkaz z 20 stycznia 1953 roku, nadający Lidii Timaszuk Order Lenina, za „zdemaskowanie lekarzy-morderców”.

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Koniec wojny nie miał wpływu na manię prześladowczą Stalina. Dyktator ciągle widział wokół siebie wrogów i przeciwników. Likwidował działaczy partyjnych, którzy mogli stanowić dla niego zagrożenie. Jego niechęć zwróciła się również przeciwko Żydom. Początkiem wielkiej kampanii antysemickiej była najprawdopodobniej akcja

przeciwko kremlowskim lekarzom: w 1953 roku aresztowano lekarzy pracujących na Kremlu (większość z nich była żydowskiego pochodzenia) i oskarżono ich o spisek na życie przywódców sowieckich.

Ćwiczenie 2

Jak należy potraktować czyn Lidii Timaszuk, która poinformowała władze radzieckie o spisku lekarzy?

- Timaszuk spełniła obywatelski obowiązek.
- Timaszuk złożyła donos.
- Czyn Timaszuk był przejawem wszechobecnego strachu.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 3

Dlaczego doszło do antysemickiej kampanii?

- Był to efekt sytuacji międzynarodowej i niechęci ZSRR do państwa izraelskiego.
- Co jakiś czas atakowano przedstawicieli różnych narodowości zamieszkujących ZSSR.
- Kampania wynikała tylko z manii prześladowczej Stalina.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Dyktator sowiecki prowadził także **sowietyzację** terenów wcielonych do ZSRS (ukraińskich, białoruskich czy obszaru dawnych państw bałtyckich). Często wysiedlano z nich i wywożono miejscową ludność, w ich miejsce osiedlając Rosjan.

W kulturze i sztuce nadal panował **socrealizm i kult Stalina**. W nauce dominowały teorie Trofima Łysenki, zaprzeczające istnieniu genów i uznające wpływ środowiska na człowieka. Niektóre nauki wręcz potępiano, traktując je jako burżuazyjne (np. genetykę i socjologię).

Udane przeprowadzenie **pierwszej próby jądrowej** pozwoliło Stalinowi odgrywać istotną rolę w rywalizacji z Zachodem. Sowietom sukces nie tyle zawdzięczali 'sowieckiej myśli naukowej', ile działalności wywiadu. Jednak fakt wyprodukowania broni jądrowej kilka lat po Amerykanach zaniepokoił USA. W przypadku otwartego konfliktu istniała groźba wykorzystania w nim tego rodzaju broni. Stalin mógł być także zadowolony z tego, że ideologia komunistyczna stała się atrakcyjna dla niektórych państw – na mapie politycznej pojawił się kolejny wielki kraj o tym ustroju – Chińska Republika Ludowa, a i wojna koreańska budziła nadzieje na kolejny sukces.

Era Stalina zakończyła się 5 marca 1953 roku. Wielki wódz odszedł, pozostawiając po sobie kraj i cały blok 'demokracji ludowej' pogrążony w żałobie.

Rządy Chruszczowa

Po śmierci Stalina władzę po nim podzielili się Gieorgij Malenkov, Ławrentij Beria i Nikita Chruszczow, który stopniowo pozbywał się przeciwników: m.in. Beria, współtwórca reżimu stalinowskiego, skazany został na śmierć. Pomocny w przejęciu władzy okazał się **XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego**, podczas którego (25 lutego 1956 roku) Chruszczow wygłosił **tajny referat**. Od tej chwili wiele osób zaczęło postrzegać Chruszczowa jako zwolennika reform i osobę, która może doprowadzić do porozumienia z Zachodem.

” Referat a Nikity Chruszczow o kulcie jednostki, wygłoszony na XX Zjeździe KPZR w nocy z 24 na 25 lutego 1956 roku

Stalin wprowadził pojęcie 'wróg ludu'. Ten termin od razu zwalniał od konieczności wszelkiego udowadniania błędów ideologicznych człowieka albo ludzi, z którymi polemizowano, umożliwiając on zastosowanie najokrutniejszych represji, wbrew wszelkim normom praworządności rewolucyjnej, wobec każdego, kto w czymkolwiek

nie zgadzał się ze Stalinem, kto był tylko podejrzany o wrogie zamiary, kto został po prostu oszkalowany. To pojęcie 'wróg ludu' w gruncie rzeczy już samo wykluczało możliwość jakiegokolwiek walki ideologicznej lub wyrażania swych poglądów na to lub inne zagadnienia nawet o charakterze praktycznym. Jako główny i w gruncie rzeczy jedyny dowód winy traktowano, wbrew wszelkim normom współczesnej nauki, prawa 'przyznanie się' samego oskarżonego, przy czym to 'przyznanie się', jak stwierdziła później kontrola, uzyskiwano przez fizyczne środki oddziaływania na oskarżonego.

Doprowadziło to do jaskrawego gwałcenia praworządności rewolucyjnej, do tego, że ofiarą padło wielu ludzi zupełnie niewinnych, którzy w przeszłości bronili linii partii. Należy stwierdzić, że w stosunku do ludzi, którzy w swoim czasie występowali przeciwko linii partii, nie było częstokroć dostatecznie poważnych podstaw, by unicestwić ich fizycznie. Aby uzasadnić fizyczne unicestwienie takich ludzi, wprowadzono właśnie formułę wróg ludu.

[...] Obecnie gdy zbadano sprawy niektórych z tych rzekomych 'szpiegów' i 'szkodników', ustalono, że sprawy te zostały sfabrykowane. Przyznanie się do winy aresztowanych, oskarżonych o wrogą działalność, uzyskano przy pomocy okrutnych, nieludzkich tortur.

W wyniku potwornego fałszowania takich spraw, w wyniku tego, że dano wiarę oszczerczym zeznaniom oraz wymuszonemu oczernianiu siebie i innych, zginęło wiele tysięcy uczciwych, niewinnych komunistów. Towarzysze, aby nie powtarzać błędów przeszłości

Komitet Centralny stanowczo występuje przeciwko kultowi jednostki. Uważamy, że Stalin był wywyższany ponad miarę.

Źródło: Referat Nikity Chruszczowa o kulcie jednostki, wygłoszony na XX Zjeździe KPZR w nocy z 24 na 25 lutego 1956 roku, [w:], *Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. Stanisław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1998, s. 338-340.*

Ćwiczenie 4

Jakie zarzuty przeciwko Stalinowi i jego rządowi podkreślił w referacie Chruszczow?

- Wymuszanie przez podległy Stalinowi aparat represji zeznań.
- Stosowanie tortur w śledztwie.
- Szafowanie pojęciem wrogów ludu.
- Organizowanie długich procesów sądowych.
- Unicestwianie niewinnych ludzi.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

Wyjaśnij, dlaczego Nikita Chruszczow zdecydował się na wygłoszenie tajnego referatu. Wyjaśnij, co chciał przez to osiągnąć.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

W ZSRS częściowo zapanowała **odwilż**. Pozwolono na powrót niektórych narodów wysiedlonych w okresie sprawowania władzy przez Stalina. Nie zreformowano jednak systemu. W gospodarce również nie nastąpiły żadne gwałtowne zmiany. Wprawdzie ograniczono kolektywizację i próbowano uzdrowić sytuację w rolnictwie poprzez zagospodarowanie ugorów, lepsze wykorzystanie niektórych obszarów pod uprawę lub wprowadzenie nowych rodzajów roślin uprawnych, niemniej niewiele to zmieniło. Często nie zwracano uwagi na możliwości wegetacyjne roślin i chciano lokalizować ich uprawy w miejscach nienadających się do tego. Tym, co fatalnie wpływało na gospodarkę ZSRS, było marnotrawstwo materiałów, zła organizacja pracy i wszechobecna korupcja. Próbowano poprawić sytuację mieszkaniową w miastach sowieckich, zwiększając limity budowlane, ale poprawa również była nieznaczna.

Jurij Gagarin podczas wizyty w Szwecji, 1964 rok

Źródło: Sydsvenskan, domena publiczna.

Bezsprzecznie sukcesy ZSRS zanotował w badaniach kosmosu. **W 1957 roku wystrzelono sputnika**, pierwszego sztucznego satelitę Ziemi, a w 1961 roku odbył się pierwszy załogowy lot w kosmos. Bohaterem narodowym stał się [Jurij Gagarin](#) – pierwszy człowiek w przestrzeni międzyplanetarnej. Sukces ten, szeroko przedstawiony przez Związek Radziecki na świecie, był jednym ze znaczących elementów rywalizacji kosmicznej między Sowietami a Stanami Zjednoczonymi.

Ćwiczenie 6

Wyjaśnij, dlaczego kosmonauta stał się najlepszym towarem eksportowym ZSRS.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Wydawało się, że w polityce zagranicznej nastąpi złagodzenie stosunków Wschód-Zachód, ponieważ jednym z pierwszych kroków było wycofanie się ZSRS z popierania reżimu Kim Ir Sena. Niestety, kolejne kroki, czyli stłumienie powstania węgierskiego, wspieranie antyzachodnich reżimów na Kubie, w Egipcie, kryzys berliński świadczyły o chęci kontynuowania polityki 'antyimperialistycznej'. Za rządów Chruszczowa doszło także do kryzysu w kontaktach z Chinami. Mao uznał, że nowy przywódca ZSRS sprzeniewierzył się ideałom rewolucji. Chruszczowowi natomiast udało się doprowadzić do porozumienia z Josipem Broz-Titą, a także podpisać traktat pokojowy z Austrią, w którym uznał jej neutralność, a przede wszystkim wyraził zgodę na wycofanie wojsk sowieckich z tego kraju.

Chruszczow popierał państwa-kolonie, które odzyskiwały niezależność, ogłaszając się sojusznikiem narodów walczących z kolonializmem.

Znaczek „Wolność narodom Afryki”

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Ćwiczenie 7

Przyjrzyj się znaczкови pocztowemu 'Wolność narodom Afryki'. Rozstrzygnij, czy znaczek można potraktować jako potwierdzenie antykolonialnej sowieckiej propagandy. Uzasadnij swoją odpowiedź.

W rzeczywistości chodziło o rozszerzanie wpływów sowieckich na kraje Trzeciego Świata. Do historii przeszło wystąpienie Chruszczowa na forum ONZ we wrześniu 1960 roku, podczas którego zażądał natychmiastowej likwidacji kolonializmu.

W odpowiedzi przedstawiciel USA wyraził kilka sugestii na temat 'kurateli' sowieckiej nad krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Zdenerwowany Chruszczow zdjął buta i zaczął nim uderzać o mównicę.

Za Chruszczowa doszło do kryzysu w kontaktach amerykańsko-sowieckich, który o mało nie doprowadził do wojny nuklearnej. Chodzi oczywiście o raketowy kryzys na Kubie. Warto też wspomnieć o innym poważnym incydencie – w maju 1960 roku

w związku z naruszeniem sowieckiej przestrzeni powietrznej został zestrzelony amerykański samolot szpiegowski U-2.

ZSRS w latach 1964–1985

Chruszczow w 1964 roku zrezygnował z przywództwa w ZSRS. Oficjalnie ze względu na zły stan zdrowia, faktycznie został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska. Po nim schedę przejął **Leonid Breżniew**. Leonid Breżniew był twórcą doktryny, którą można określić mianem obrony socjalizmu. Po interwencji w Czechosłowacji zapowiedział, że państwa socjalistyczne mają prawo do interwencji na terenie każdego socjalistycznego kraju, któremu grozi zawrócenie z drogi socjalizmu. Faktycznie zasada ta była potwierdzeniem sowieckiej dominacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Breżniew starał się także umocnić mocarstwową pozycję ZSRS w świecie poprzez zapewnienie przewagi militarnej ZSRS i Układu Warszawskiego nad USA i NATO. W stosunkach międzynarodowych trwał okres nazwany **'wyścigiem zbrojeń'**, choć oficjalnie podpisywano umowy dotyczące nierozprzestrzeniania broni jądrowej. Rywalizacja dotyczyła zarówno broni konwencjonalnej, jak i – a właściwie przede wszystkim – atomowej i środków do jej przenoszenia.

Polecenie 1

Poszukaj informacji o układzie SALT II w wiarygodnych źródłach - encyklopediach, słownikach i książkach dot. historii XX wieku. Wyjaśnij, czego dotyczył.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Odżyła także **idea eksportu rewolucji**, ale tym razem do krajów pozaeuropejskich. Sytuacja międzynarodowa temu sprzyjała. W wyniku dekolonizacji wiele krajów, które uzyskały samodzielność, walczyło z ogromnymi problemami ekonomicznymi, etnicznymi i społecznymi. Ich efektem była radykalizacja nastrojów i wzrost sympatii dla systemu komunistycznego. ZSRS zaangażował się przez to w wiele konfliktów na terenie Azji, Afryki czy Ameryki Południowej. Sowieccy doradcy szkolili między innymi partyzantów w Angoli i oddziały w Nikaragui. W konflikcie bliskowschodnim ZSRS wspierał wojska arabskie. Za rządów Breżniewa zaogniły się stosunki z Chinami. W 1969 roku doszło do starć zbrojnych w rejonie granicznej rzeki Ussuri. W 1979 roku ZSRS zaangażował się w konflikt w Afganistanie, który pochłonął ogromne środki materialne (około 100 mld dolarów) i przyczynił się do śmierci ponad 15 tys. żołnierzy.

Ćwiczenie 8

Dowiedz się, jak wygląda współczesna sytuacja w Afganistanie. Sprawdź informacje na portalach internetowych. Kim są mudżahedini?

- Mężczyznami uczestniczącymi w ruchu religijnym, społecznym lub wyzwoleniczym w krajach muzułmańskich lub zamieszkanym przez muzułmanów.
- Muzułmańskimi kapłanami namawiającymi do świętej wojny.
- Wyznawcami islamu, samobójcami detonującymi ładunki wybuchowe.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Doradca prezydenta [Jimmy'ego Cartera](#), Zbigniew Brzeziński, powiedział: '[...] sowiecka inwazja Afganistanu jest zagrożeniem dla Azji Zachodniej i daje możliwość

przedarcia się Sowietów aż do Zatoki Perskiej i Oceanu Indyjskiego'.

Ćwiczenie 9

Wyjaśnij, czy obawy wyrażane przez Brzezińskiego były uzasadnione. Napisz swoją odpowiedź.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Afgańczycy ze zdobytymi działami sowieckimi

Źródło: Erwin Lux, licencja: CC BY-SA 3.0.

Kapsuła czasu

Polecenie 2

Odnosząc się do ówczesnego konfliktu w Afganistanie wyjaśnij, dlaczego trudno było pokonać Afgańczyków.

W gospodarce ZSRS nadal panowała stagnacja. W życiu politycznym można było zaobserwować zaostrenie kursu. Opozycjonistów, niepokornych przedstawicieli świata nauki i kultury kierowano do obozów lub szpitali psychiatrycznych. Breżniew, rządząc, opierał się na wąskiej grupie najbliższych partyjnych współpracowników. Tylko przedstawiciele gremium partyjnego tworzyli uprzywilejowaną elitę (tzw.

nomenklatura partyjna). Szerzyły się – jeszcze bardziej niż za rządów Chruszczowa – korupcja i nepotyzm.

Kolejnymi przywódcami sowieckimi po śmierci Breżniewa zostali [Jurij Andropow](#) i [Konstantin Czernienko](#).

Jurij Andropow

Źródło: KarlaFriedrich Gahlbeck, licencja: CC BY-SA 3.0.

Ciekawostka

Zarówno Andropow, jak i Czernienko byli wiekowi. Niedługo sprawowali władzę. Złośliwie mówiono, że od śmierci Breżniewa w ZSRS zapanowała era pogrzebów.

Nie zmienili oni jednak polityki prowadzonej przez Breżniewa. Kontynuowali rywalizację militarną z Zachodem i wojnę w Afganistanie, co doprowadziło do kryzysu finansowego.

O ile USA stać było na budowę bombowców nowej generacji (B1, B2) i nowoczesnych statków podwodnych, o tyle ZSRS nie domagał finansowo i nie mógł być przeciwnikiem w tej rywalizacji. Mimo że ogłoszona przez prezydenta Reagana inicjatywa 'gwiazdnych wojen' niepokoiła ZSRS, jego przywódcy niewiele

mogli zrobić. W polityce wewnętrznej próbowali (zwłaszcza Andropow) walczyć z patologiami społecznymi (alkoholizmem, korupcją), w rzeczywistości nic nie zmienili. Pokazali tylko, że sowiecki socjalizm daleki jest od ideału...

Era Gorbaczowa

W 1985 roku nowym sekretarzem generalnym KPZS został Michaił Gorbaczow, który zdecydował się na odprężenie w polityce zagranicznej i wprowadzenie reform w kraju zmierzających w kierunku demokratyzacji życia politycznego. Chciał również dokonać zmian w gospodarce poprzez przestawienie przedsiębiorstw na własny rozrachunek.

” Andrzej Chwalba

Historia powszechna 1989-2011

[...] Gorbaczow nie był pierwszym politykiem radzieckim, który miał świadomość, że ZSRR jest kolosem na glinianych nogach, ale był pierwszym, który postanowił postawić go na solidnych fundamentach, co miało pozwolić na szybki rozwój gospodarczy i społeczny. Zrozumiał, że centralnie sterowana gospodarka radziecka osiągnęła swój kres.

[...] Dystans technologiczny między ZSRR a USA, Japonią i Europą Zachodnią stale się powiększał. 'Ale ta bieda to dopiero pół biedy' – mówił bohater popularnych bajek rosyjskich. Katastrofalnego obrazu kraju dopełniała korupcja aparatu partyjnego, mafijne układy, alkoholizm, kryzys demograficzny, bieda na wsi, degradacja środowiska naturalnego oraz wojna w Afganistanie – bez nadziei zwycięstwa, za to z perspektywą dalszych strat militarnych, prestiżowych i finansowych, ZSRR wiele kosztowało wspieranie promoskiewskich reżimów na świecie.

[...] Zimna wojna wyczerpała i wyniszczyła imperium sowieckie w nieznanym dotąd stopniu. Jej skutki okazały się równie pustoszące, co skutki obu wojen światowych. Jej niemożliwe do spełnienia wymagania gospodarcze i militarne sprawiły, że odegrała rolę zastępczej III wojny światowej.

[...] Kipiący energią Gorbaczow postanowił ratować leninowski model państwa przez zastosowanie kuracji odmładzającej własnego pomysłu.

Źródło: Andrzej Chwalba, *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011, s. 157.

Ćwiczenie 10

Wyjaśnij, dlaczego Michaił Gorbaczow postanowił zreformować ZSRS.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Podstawą zmian była '**glasnost**', czyli jawność, i '**pierestrojka**', czyli przebudowa. Gorbaczow wyróżniał się na tle przywódców sowieckich (zwłaszcza ostatnich). Był znacznie młodszy – w chwili obejmowania funkcji sekretarza generalnego KC KPZS miał 54 lata. Sprawiał wrażenie otwartego, spokojnego, wzbudzał sympatię.

Efektom 'jawności' było zachwianie monopolu informacyjnego w ZSRS. W gazetach, programach telewizyjnych pojawiały się treści do tej pory zakazane. Publikowano pisarzy zagranicznych, ukazywały się wspomnienia z wojny afgańskiej, pisano o zbrodniach stalinowskich i leninowskich, o korupcji w ZSRS itp. 'Po latach milczenia [...] i cenzury pękają tamy i burzliwe, potężne, wszechobecne potoki słów zalewają wszystko' – pisał o Moskwie końca 1989 roku Ryszard Kapuściński w *Imperium*. Pisarz użył również obrazowego określenia, że reformy Gorbaczowa to masowa kuracja odwykowa od lęku oraz zbiorowa podróż do świata informacji.

Gorbaczow miał nadzieje, że powiew wolności, który nastąpił w ZSRS, zachęci społeczeństwo do działania także na polu gospodarczym, że demokratyzacja życia politycznego wyzwoli kreatywność i chęć wspierania rozwoju 'nowego państwa', zwłaszcza że elementy tej wolności były widoczne: zlikwidowano część łagrów, zwolniono ludzi z więzień, a na przełomie maja i czerwca odbył się I Zjazd

Deputowanych Ludowych (superparlamentu, do którego przeprowadzono kampanię wyborczą, choć na podstawie 'zaakceptowanych odgórnie' list wyborczych). Po raz pierwszy jednak wybrano nie ciało partyjne, lecz organ państwowy cieszący się poparciem społecznym. Zniesiono również art. 6 konstytucji sowieckiej, gwarantujący kierowniczą rolę w państwie partii komunistycznej. **15 marca 1990 roku Gorbaczow został wybrany na prezydenta ZSRS.**

Wprowadzona demokratyzacja pociągnęła za sobą powstanie ruchów narodowych i obudzenie aspiracji państw wchodzących w skład ZSRS. Trochę wbrew woli Gorbaczowa ZSRS się rozpadał, ale 'pociągu przemian' nie dało się już zahamować. Trudno było też objąć nad nimi kontrolę.

Szczególnie silną pozycję miały władze Federacji Rosyjskiej z **Borysem Jelcynem** na czele. W maju 1990 roku został on przewodniczącym Rady Najwyższej (parlamentu Federacji Rosyjskiej), a w czerwcu **1991 roku pierwszym prezydentem Rosji**. Jeszcze w 1990 roku Rada Najwyższa Rosji uchwaliła 'deklarację suwerenności'. Dokument ustanawiał wyższość prawa rosyjskiego nad sowieckim.

W polityce zagranicznej Gorbaczow doprowadził do zahamowania wyścigu zbrojeń i odprężenia w kontaktach z USA i Zachodem. Między innymi w 1987 roku podpisany został układ o ograniczeniu zbrojeń. Gorbaczow kilkakrotnie spotkał się z [Ronaldem Reaganem](#) – prezydentem USA.

Michaił Gorbaczow i Ronald Reagan

Źródło: White House Photographic Office, domena publiczna.

Polecenie 3

Rozstrzygnij, czy słuszne jest stwierdzenie, że o losach świata decydują wybitne jednostki. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

W 1989 roku Gorbaczow doprowadził także do zakończenia interwencji w Afganistanie. Państwom bloku sowieckiego dał sygnał, że skończyła się era funkcjonowania 'doktryny Breżniewa'.

Przyjazne kontakty ze Stanami Zjednoczonymi były kontynuowane za kolejnego ich prezydenta [George'a Busha](#) [czyt.: dżordż busz], podobnie jak i polityka rozbrojeniowa. Podczas wspólnych spotkań padały deklaracje dobrej woli zakończenia zimnej wojny, zlikwidowania napięć w stosunkach Wschód-Zachód. Gorbaczow stwierdził: 'Mury, które przez lata dzieliły narody, upadają. Okopy zimnej wojny są zasypywane, mgła wzajemnych uprzedzeń, nieufności i wrogości rozprasza się'.

31 lipca 1991 roku obaj prezydenci – Gorbaczow i Bush – podpisali w Moskwie układ nazwany START 1, który obniżał o prawie 30% produkcję głowic jądrowych w krajach

sygnatariuszy.

Jeszcze wcześniej (w 1990 r.) Gorbaczow podpisał w Paryżu wraz z krajami KBWE układ o ograniczeniu zbrojeń konwencjonalnych. 28 czerwca tego roku doszło do rozwiązania RWPG, a 1 lipca – Układu Warszawskiego. Blok państw demokracji ludowej przestał istnieć.

” Andrzej Chwalba

Historia powszechna 1989-2011

Stał się [Gorbaczow] pupilem zagranicznych mediów i idolem zachodniej popkultury. Tłumy witały go jak gwiazdę rocka. Na Zachodzie wybuchła 'gorbimania'. Amerykański tygodnik 'Time' przyznał mu tytuł Człowieka Roku, a w grudniu 1989 roku Człowieka 10-lecia. Jak podkreślali komentatorzy, Gorbaczow oczarował Zachód [...].

Źródło: Andrzej Chwalba, *Historia powszechna 1989-2011*, Warszawa 2011, s. 157.

Ćwiczenie 11

Wyjaśnij, z czego wynikała popularność Gorbaczowa.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Za swoje działania Gorbaczow otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.

Niestety, sukcesy Gorbaczowa na arenie międzynarodowej nie były w stanie przyćmić kryzysu gospodarczego, który nękał ZSRS. Ujawniły się też wszystkie patologie życia społecznego, z którymi chciał walczyć Gorbaczow. Jego pomysł na stworzenie systemu pośredniego między kapitalizmem a socjalizmem okazał się jednak kompletnie nieudany.

” Andrzej Chwalba

Historia powszechna 1989-2011

W czasie demontażu ZSRR zaczęło się żywiołowe rozdrapywanie majątku państwowego, najpierw w postaci półjawnej, a później jawnej i bezczelnej. Sprytni dyrektorzy i kierownicy zakładów pracy, czyli członkowie tzw. nomenklatury partyjnej, wsparci przez przyjaznych im urzędników, tworzyli spółki, przejmując majątek państwa. [...] Przejmowaniu majątku państwowego, a w istocie jego grabieży w biały dzień, towarzyszyła przemoc, podpalenia i korupcja na wielką skalę. [...] Jednocześnie niewiarygodnie bogaciły się 'przedsiębiorcze' jednostki korumpujące urzędników, którzy sprzedawali swoje podpisy na dokumentach. Rosły fortuny. Kupowano radzieckie surowce po radzieckich, czyli zaniżonych, cenach i sprzedawano je na zachodnim rynku. Stopy zysku były zawrotne. Z kolei za zarobione pieniądze nabywano na Zachodzie towary luksusowe, o których jeszcze niedawno nikomu się nie śniło. [...] Aparatczycy partyjni zakładali giełdy towarowe, a oficerowie KGB spółki handlowe, przejmując kontrolę nad bankami i agencjami handlu zagranicznego. Udział w tym oficerów służb bezpieczeństwa był spory, dzięki czemu zachowali pewną kontrolę nad gospodarką. Dla szybko bogacących się 'nowych' Rosjan zakup towarów luksusowych na czarnym rynku nie był problemem, natomiast był nim zakup czegokolwiek do jedzenia w sklepach handlu detalicznego dla milionów zwykłych mieszkańców. Otwarcie się na świat zaowocowało pojawieniem się produktów i firm znanych z globalnego rynku. W styczniu 1990 roku w Moskwie została otwarta pierwsza restauracja sieci Mc Donald's. Przed kasami ustawiały się wielosetmetrowe kolejki.

[...] Klęską zakończyła się walka Gorbaczowa z alkoholizmem i alkoholikami. Prezydent uruchomił aparat propagandy abstynencji, wprowadził prohibicję, w tym nawet na wino, niszcząc winnice kaukaskie... i przegrał. W oczach milionów, jako 'mineralny sekretar',

się ośmieszył. Ci, którzy pili, dalej musieli pić, musiała się też zatem rozwinąć sieć nielegalnych bimbrowni, powiązanych ze światem przestępczym. Jeśli nie było bimbrowi, ludzie sięgali po płyny trujące i odurzające. Skutkiem walki z alkoholizmem były z jednej strony wzrost śmiertelności ludzi, a z drugiej – drastyczne obniżenie dopływu środków finansowych do budżetu.

Źródło: Andrzej Chwalba, *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011, s. 157.

Ćwiczenie 12

Wskaż problemy polityki wewnętrznej ZSRR, na które zwraca uwagę autor tekstu.

- przejmowanie za bezcen majątku państwowego
- korupcja
- problemy z zaopatrzeniem
- łatwe przystosowanie się do nowej rzeczywistości byłych hierarchów partyjnych i wojskowych
- bogacenie się wąskiej grupy mieszkańców ZSRR
- zakup zachodnich licencji i przystosowywanie zachodnich technologii
- wkroczenie „globalizmu” do ZSRR
- uporządkowana prywatyzacja

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 13

Podaj nazwisko prezydenta, który zniósł w USA w latach 30. prohibicję i wyjaśnij, czy jej wprowadzenie w Stanach Zjednoczonych okazało się skuteczne.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Trudną sytuację próbowano ratować, sięgając do kieszeni obywateli. Dokonano konfiskaty 7 mld rubli przez wycofanie z obiegu banknotów o nominale 50 i 100 rubli. Budżetowi niewiele to pomogło, a nastroje społeczne pogorszyły się jeszcze bardziej. Nie udało się też Gorbaczowowi (mimo sympatii Zachodu) pozyskać kredytów

zagranicznych, które mogły wesprzeć jego reformy. Podpisanie 1 czerwca 1990 roku umowy handlowej niewiele zmieniło.

Kryzys gospodarczy, a zwłaszcza silna opozycja przeciwników zmian (odsunięci z władz KPZS starzy członkowie oraz generałowie KGB) doprowadziła do upadku Michaiła Gorbaczowa. W nocy z 18 na 19 sierpnia 1991 roku doszło do **puczu**, na czele którego stał wiceprezydent Giennadij Janajew oraz Władimir Kriuczok (szef KGB). Usunięcie Gorbaczowa było jedynym sukcesem puczystów. Przeciwko nim wystąpił Borys Jelcyn, organizując opór społeczny. Udało mu się przekonać do siebie część młodszych oficerów, ale przede wszystkim społeczeństwo Moskwy. Pucz upadł. Jelcyn zaarrestował zamachowców i uwolnił Gorbaczowa, którego władza stała się czysto nominalna. Na bohatera Rosjan zaczął wyrastać Jelcyn. Z jego inicjatywy doszło do kolejnych reform na terenie Rosji, m.in. do delegalizacji KPZS. Niby nadal istniał ZSRS, ale na główną postać zmian wyrastał już prezydent dawnej największej republiki związkowej ZSRS: Rosji.

8 grudnia 1991 roku Borys Jelcyn spotkał się z prezydentem Ukrainy – Leonidem Krawczukiem oraz prezydentem Białorusi – Stanisławem Szuszkiewiczem. Prezydenci podpisali oświadczenie, w którym informowali, że **ZSRS przestał istnieć jako podmiot prawa międzynarodowego i zapowiedzieli powołanie Wspólnoty Niepodległych Państw**. Zobowiązali się również do przejęcia kontroli nad głowicami nuklearnymi, które znajdowały się na ich terytorium i uznali nienaruszalność granic byłych republik.

19 grudnia 1991 roku Gorbaczow zgodził się na rozwiązanie ZSRS, a 25 grudnia w oficjalnym telewizyjnym oświadczeniu poinformował mieszkańców kraju, że ustępuje ze stanowiska prezydenta. Spadkobierczynią ZSRS miała stać się Rosja.

” Andrzej Chwalba

Historia powszechna 1989-2011

Gorbaczow chciał wyprowadzić unowocześniony ZSRR na szerokie wody, a doprowadził do jego unicestwienia. Pragnął odwlec upadek imperium, ale w istocie go przyspieszył, tracąc kontrolę nad rewolucją, którą rozpoczął. Jego największą zasługą było nie to, co

zrobił, ale to, do czego dopuścił. Pomysł, by poprawić państwo i partię leninowską za pomocą mechanizmów demokratycznych, okazał się chybiony. Lepiej to rozumiał Jakowlew, który powiadał, że systemu nie da się zreformować, bo jest niereformowalny, można go tylko zniszczyć i zastąpić innym.

Źródło: Andrzej Chwalba, *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011, s. 157.

Polecenie 4

Rozstrzygnij, czy zgadzasz się z opinią autora, że Gorbaczow przyspieszył i doprowadził do unicestwienia ZSRS. Napisz swoją odpowiedź i uzasadnij ją.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Zamiast podsumowania

” Mariusz Jarosiński

Tajny referat Chruszczowa o kulcie jednostki i zbrodniach Stalina

W nocy z 24 na 25 lutego 1956 r. przywódca ZSRS Nikita Chruszczow, wygłosił w czasie XX Zjazdu KPZR tajny referat 'O kulcie jednostki i jego następstwach'. Poddał w nim ostrej krytyce Stalina i stworzony przez niego system zbrodni, wywołując wstrząs w świecie komunistycznym.

XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego rozpoczął obrady w Moskwie 14 lutego 1956 r. Obok delegatów sowieckich uczestniczyło w nim ponad 50 zagranicznych delegacji partii komunistycznych i robotniczych.

Najważniejsze wydarzenie zjazdu miało miejsce w ostatnim dniu jego obrad.

Wystąpienie I sekretarza KC KPZR Nikity Chruszczowa, który sam był współorganizatorem stalinowskiego systemu zbrodni, wywołało wstrząs. Jak pisał prof. Leszek Kołakowski 'następca Stalina oznajmił partii, a rychło całej kuli ziemskiej, że wczorajszy wódz postępowej ludzkości, natchnienie świata, ojciec narodu radzieckiego, wielki koryfeusz nauki, największy geniusz militarny i największy geniusz w dziejach w ogólności był mordercą milionów, oprawcą, paranoikiem, a przy tym nieukiem w sprawach wojskowych, który doprowadził państwo sowieckie na skraj przepaści'. (L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*).

Prof. Leszek Kołakowski: ' [...] następca Stalina oznajmił partii, a rychło całej kuli ziemskiej, że wczorajszy wódz postępowej ludzkości, natchnienie świata, ojciec narodu radzieckiego, wielki koryfeusz nauki, największy geniusz militarny i największy geniusz w dziejach w ogólności był mordercą milionów, oprawcą, paranoikiem, a przy tym nieukiem w sprawach wojskowych, który doprowadził państwo sowieckie na skraj przepaści'.

Chruszczow oskarżał Stalina o wymordowanie tysięcy członków partii, powszechne stosowanie terroru, budowanie kultu własnej osoby i pychę. Jego zdaniem, cierpiał na 'manię wielkości' i był 'chorobliwie podejrzliwy'. 'Samowola jednej osoby – mówił Chruszczow – zachęcała do samowoli również innych oraz umożliwiała ją. Masowe aresztowania i deportacje wielu tysięcy ludzi, egzekucje bez sądu i normalnego śledztwa wywoływały stan niepewności, strach, a nawet rozjątrzenie'.

Chruszczow podkreślał, że samowola Stalina ujawniła się szczególnie po XVII zjeździe partii komunistycznej w 1934 roku, kiedy to represje objęły większość wybranych członków KC i delegatów na zjazd.

Dodawał, że z prac specjalnej komisji partyjnej, powołanej przez KC KPZR, wynika, iż 'wielu pracowników partyjnych, radzieckich i gospodarczych, których uznano w latach 1937–1938 za wrogów, w rzeczywistości nigdy nie było wrogami, szpiegami, szkodnikami itp., że w istocie zawsze byli oni uczciwymi komunistami, ale ich oczerniono, i czasem, nie wytrzymując barbarzyńskich tortur, sami siebie oskarżali (pod dyktando sędziów śledczych – fałszerzy) o wszelkie ciężkie i nieprawdopodobne przestępstwa'.

Prof. Nicolas Werth zwraca uwagę, że 'Tajny referat [...] był bardzo oględny w potępieniu stalinizmu i nie kwestionował żadnej z zasadniczych decyzji partii po 1917 roku. Ten selektywny charakter ujawniał się zarówno w chronologii stalinowskiego wypaczenia – które datowano na rok 1934, wyłączając w ten sposób zbrodnie popełnione w czasie kolektywizacji wielkiego głodu lat 1932–1933 – jak w doborze wspomnianych ofiar, które bez wyjątku były komunistami, najczęściej prawowiernymi i oddanymi stalinowcami, ale nigdy zwykłymi obywatelami' (N. Werth, *Czarna księga komunizmu*).

Chruszczow przypominał o negatywnych opiniach Lenina na temat Stalina. W jego wystąpieniu znalazły się zarzuty dotyczące łamania przez Stalina 'leninowskich norm życia partyjnego', związanych z 'kolegialnością w kierowaniu partią i krajem'.

W referacie pojawiła się także sprawa czystek przeprowadzonych przez Stalina w Armii Czerwonej tuż przed wybuchem II wojny światowej, które w istotny sposób osłabiły obronność sowieckiego państwa, a także kwestia nieudolności generalissimusa w czasie działań wojennych.

Na zakończenie swojego wystąpienia I sekretarz KC KPZR zaznaczył, że treść referatu nie może przedostać się na łamy prasy. 'Trzeba znać miarę – mówił Chruszczow – nie dawać pożywki wrogom, nie obnażać przed nimi naszych wrzodów'.

Oceniając referat wygłoszony przez Chruszczowa prof. Leszek Kołakowski pisał: 'Nie było tam najmniejszej próby analizy historycznej czy socjologicznej stalinowskiego systemu. Po prostu Stalin okazał się obłąkanym zbrodniarzem i był osobiście winien wszystkim klęskom i nieszczęściom narodu; w jaki sposób i dzięki jakim społecznym warunkom oszalały i krwiożerczy maniak mógł przez ćwierć wieku sprawować despotyczną i nieograniczoną władzę nad dwustumilionowym krajem, który nieprzerwanie, przez cały ten czas, był szczęśliwym posiadaczem najbardziej postępowego i demokratycznego systemu w dziejach ludzkości – tego z wykładu Chruszczowa dowiedzieć się niepodobna'.

Treść tajnego referatu szybko przestała być tajemnicą. Według prof. Wojciecha Roszkowskiego, już po trzech tygodniach jego zarys znali korespondenci zachodni w Moskwie, a po przekazaniu tekstu delegatom 'bratnich partii' rozszedł się on dość szeroko, zwłaszcza w Jugosławii i Polsce. Z kolei przywódcy NRD, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii, Albanii i Bułgarii usiłowali nie dopuścić do rozpowszechniania referatu Chruszczowa. Chiny uznały decyzję

o ujawnieniu zbrodni Stalina za niesłuszną. 'Gdy pod koniec maja 1956 r. wywiad amerykański wszedł w posiadanie tekstu referatu i opublikował go na początku czerwca w audycjach Głosu Ameryki i Radia Wolna Europa, stał się on znany milionom ludzi' – pisał Wojciech Roszkowski w *Najnowszej historii Polski 1945–1980*.

Prof. Roszkowski zwrócił uwagę, że przez ujawnienie zbrodni Stalina Chruszczow chciał skompromitować jego metody rządzenia tak dalece, by się nie dały powtórzyć. 'Referat miał potwierdzić przywileje partyjnej biurokracji, ale rozwiać jej strach. Cel ten został osiągnięty: usunięci przywódcy nie tracili już odtąd życia' – dodawał Wojciech Roszkowski.

Po XX Zjeździe zwolniona została znaczna część więźniów skazanych w ZSRR za działania kontrrewolucyjne. W latach 1956–1957 GUŁag opuściło blisko 310 tys. kontrrewolucjonistów. Na początku 1959 roku w obozach pozostawało nadal 11 tys. więźniów politycznych.

Innym znakiem przemian było zlikwidowanie w kwietniu 1956 roku Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominformu). Działające do 1956 roku Biuro było narzędziem kontroli międzynarodowego ruchu komunistycznego.

Stephane Courtois w *Czarnej księdze komunizmu* szacuje, że w Związku Sowieckim w wyniku zbrodni komunistycznych śmierć poniosło około 20 milionów ludzi. Podkreśla jednak, że dane te wymagają dalszych szczegółowych badań.

Sporządzając ogólny bilans zbrodni, wymienia m.in.: dziesiątki tysięcy zakładników lub więźniów rozstrzelanych bez sądu oraz setki tysięcy

zmasakrowanych zbuntowanych robotników i chłopów w latach 1918–1922; głód z 1922 roku, który spowodował śmierć 5 milionów osób; dziesiątki tysięcy zmarłych w obozach koncentracyjnych w latach 1918–1930; prawie 690 tys. zamordowanych w czasie Wielkiej Czystki z lat 1937–1938; zesłanie 2 milionów kułaków (lub rzekomych kułaków) w okresie 1930–1932; 6 milionów Ukraińców zmarłych wskutek sprowokowanego głodu, któremu nie próbowano zaradzić, w latach 1932–1933; deportację setek tysięcy Polaków, Ukraińców, Bałtów, Mołdawian i mieszkańców Besarabii w latach 1939–1941 i 1944–1945; deportację Niemców znad Wołgi w 1941 roku; deportację Tatarów krymskich w 1943 roku; deportację Czeczenów i Inguszków w 1944 roku.

Źródło: dostępny w internecie: <https://dzieje.pl/aktualnosci/tajny-referat-chruszczowa-o-kulcie-jednostki-i-zbrodniach-stalina-0>.

Polecenie 5

Po przeczytaniu tekstu i przeanalizowaniu materiału z lekcji, napisz krótki referat pt. *Wystąpienie Chruszczowa – rewolucja czy drobna zmiana sytuacji w ZSRS?*

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 6

Jak myślisz, czy gdyby Gorbaczow nie zdecydował się na politykę *glasnosti* i pierestrojki doszłoby do demontażu ZSRS? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Rozpad Związku Sowieckiego

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY 3.0.

Rozpad ZSRS.

Ćwiczenie 14

Na podstawie mapy przedstawiającej rozpad ZSRS wymień, które z dawnych republik są obecnie samodzielnymi państwami.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Rozpad Związku Sowieckiego

Źródło: Aris Katsaris, licencja: CC BY-SA 3.0.

Rozpad ZSRS - mapa konturowa:

Ćwiczenie 15

Na podstawie mapy politycznej wpisz do poniższej tabeli przy każdej cyfrze odpowiednią nazwę państwa.

Liczba	Nazwa państwa
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
11	
12	
13	
14	
15	

ĆWICZENIE: Na podstawie mapy politycznej i poniższej tabeli wpisz przy każdej cyfrze nazwę państwa.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Co potrafię?

Potrafię wyjaśnić pojęcie 'doktryna Breżniewa'.

Co wiem?

Wiem, kiedy Gorbaczow rozpoczął reformowanie ZSRS.

Co rozumiem?

Rozumiem, jaki wpływ na sytuację bloku państw demokracji ludowej miały reformy Gorbaczowa.